

Zkušenost přírody – jaká je a co ve výchově znamená

Jana Dlouhá

Envigogika 2006/I/1 – Recenzované články/ Reviewed Papers

Publikováno/Published 12. 12. 2006

DOI: <http://dx.doi.org/10.14712/18023061.3>

Abstrakt:

Tři životní pohyby (dle J. Patočky), které utvářejí podobu lidské existence, jsou také základními východisky a podobami vztahu ke světu, a náleží jim vlastní ontologický statut. Patočkova tematizace tohoto (specificky lidského) vývoje poskytuje základ výchovnému působení, které pak může být vedeno s ohledem na život vcelku, směřovat k naplnění jeho celkového smyslu. Pozornost je věnována způsobu, jakým je založena a nadále prožívána tělesnost, a to v souvislostech její situovanosti (v přírodním prostředí). Je dále diskutován význam tohoto (zakládajícího) vztahu pro vnímání jevů v jejich fenomenalitě, v tom, čím (podstatně) jsou; tedy nikoliv jako objektivní reality následně vystavené manipulativnímu působení. Patočka rozděluje život podle pohybů do jednotlivých fází a rozvoj tělesnosti tak umísťuje do jeho prvního období. Praktické závěry pro výchovu jsou následující: první z pohybů, pohyb přijetí je také tělesným vrůstáním do prostředí; zakládá určitou formu situovanosti a zvláštní možnosti ontologické. Jeho důsledný výkon (především) v dětství nás později vrací k původním významům, kterými se vztahujeme ke způsobu své (autentické) existence.

Klíčová slova:

Fenomenologie, „přirozený“ svět, tři pohyby lidské existence: 1) příjem, 2) reprodukce, 3) transcendence.

Abstract:

The article briefly analyses Jan Patočka's original theory of "three movements of human existence": 1) receiving, 2) reproduction, 3) transcendence – from the viewpoint of whole-life education. These theoretical considerations are confronted with demand for really authentic experience of/with nature in early stages of human development (often claimed by environmentalists). Human relationship with nature is being discussed in terms of existence in the original, "natural" world – with the perspective of its transcendental signification.

Key words:

Phenomenology, "natural" world, three movements of human existence: 1) receiving, 2) reproduction, 3) transcendence

Environmentální vzdělání jako péče o spolu-bytí

Koncept prostředí vnáší do procesu poznávání nový princip: důležité je být osobně přítomen. To je obsaženo i v českém slově „pro-středí“ – prostředník mezi mnou a tím, co je v okolí, objektivně, zprostředkovatel vzájemného vztahu, jež je vždy ve středu, tedy součástí jak mého těla, myslí, tak také (stejně – například jako vzduch či voda) toho, co je za hranicemi, jež mne tělesně vymezují. Vztah k prostředí nás tak vždy vrací do existence jako spolubytí ve světě, tentokrát přírodním. Základním principem environmentálního vzdělávání je právě tento návrat do konkrétní situace, k uvědomění si sebe sama jakožto bytosti, jež není pouze principem svého rozumu oddělena od světa (a takto abstraktně mu rozumí a nakládá s ním), ale existuje v něm a spolu s ním. Při vší různorodosti přístupů, často například kognitivně založených, je v tomto typu vzdělávání důležitý umožnit návrat do situace, jíž jsme přímými účastníky.

V souvislosti s tím se od environmentálního vzdělání požaduje zásadní odlišnost od vzdělání klasického, revize jeho východisek pomáhající návratu z abstraktního světa teorií do zpřítomněné skutečnosti. Má znovuustavit možnost existence prožívané autenticky, bytí, které není pouhým existováním v rámci indiferentního prostoru, jež nás obklopuje, ale stává se skutečným a uvědomovaným spolubytím, na kterém se lze plně podílet.

Zkušenost přírody a Patočkovy pohyby existence

Zkušenost přírody nenáležejí jen do oblasti epistemologické – zde hraje roli „materiálu“ pro řízený experiment a tedy je již tímto cílem vedena, s ohledem na něj reflektována. Skutečnosti je pak přiřčena úloha referenční, na ní se provádí evidence, potvrzuje platnost výsledků zkoumání. Naproti tomu autentická zkušenost přírody náleží k lidské existenci, ke způsobu, jakým je člověk na světě. Náleží k ní proto, že existence je podstatně tělesná a takto (jakožto fysis) do přírodní skutečnosti zapuštěná.

Co je existence? Je pohybem, nikoli však pohybem mechanickým, nýbrž ontologickým, což je původní smysl pohybu (před Aristotelem – jako uskutečňování dynamis, jako možnost, která se realizuje). Pohyb sám pak konstituuje jsoucno, činí je zjevným – působí, že se způsobem sobě vlastním projevuje. Takto je pohyb (sebe)uskutečňováním, vytváří jednotu svou, tedy pohybu samého, i toho, co je v pohybu. Dle Bergsona jde o pohyb vnitřní; to pak znamená, že život sám provádí svou existenci, a to vždy určitým způsobem, o který právě jde. Existence je modus bytí, který je odlišný od instinktivní jednoznačnosti.

Patočka charakterizuje pohyb existence dvěma hlavními způsoby: za prvé zde vždy hraje roli tělesnost, které náleží vlastní ontologický statut, jež není totožný s pouhým výskytem zde a nyní (zakládá možnost pohybovat se mezi věcmi, působit na ně a přijímat jejich působení). Zároveň (a to je druhá Patočkova myšlenka, která je v pozadí jeho úvah) jsou všechny tři základní podoby vztahu ke světu, tj. „celkové pohyby“, pojaty důsledně jako modalit vztahu k druhým lidem.

Životní pohyb se neděje „v čase“, časovost se jím teprve utváří. Má tři momenty, které jsou trojjediné, mohou však být v různém způsobu „časení“ různě akcentovány: retence, prezentace a anticipace. Na základě tohoto trojího časového smyslu pro Patočku vyplývají tři celkové životní pohyby, v nichž se uskutečňují různé základní možnosti života:

Pohyb zakotvení

Spočívá v získávání, nabývání toho, čím jsme – v získávání tělesných potencialit i vztahů k aktuální situaci světa. Co získáváme tím, že se zmocňujeme svého těla přijímajícího i zasahujícího, těla vnímaného i motorického, těla prostupného i těla

prostupujícího? Patočka odpovídá: možnost, aby se nám jsoucí věci ukazovaly v tom, čím jsou, každý náš pohyb v souvislosti s vnímajícím tělem dává vnímanému možnost se rozvinout, ukázat se z nové stránky (Patočka, 1992, str. 235). Naše vlastní žité pohyby jsou ontogenetické, zjevující, fenomenalizující, odhalující. V nich se projevuje naše svoboda – ve smyslu odhalovat jsoucna v tom, čím jsou (Ibid, str. 236).

Všechen pohyb je tělesný – tělo však není společné hypokeimenon změny (Aristoteles), která se na něm a s ním odehrává – není to tělesnost věcná a předmětná, ale žitá a prožívaná, která je také působností. Tělo je součástí prožívání, pásmo změn, zapuštění kořene vlastního bytí do světa působností vůbec. Takto nám tělesnost stále připomíná, že jako pohybující se, konající, rozumějící sobě i jiným věcem právě v tomto konání, jsme součástí fysis, přírody. Na tuto přírodní stránku a zároveň vztaženost k fysis jsme ochotni pozapomenout tam, kde nás zajímají především lidské vztahy a sociální úkoly. Avšak první z našich celkových základních pohybů, pohyb zakotvení či zapuštění kořenů, ten, který je základem pro všechny ostatní, je eminentně vhodný k tomu, aby nám připomněl tuto všeládnost fysis ve všem našem životě. Vždyť všechny naše akce se odbývají jen na základě onoho instinktivně afektivního prapohybu, který tvoří cosi jako základ životní polyfonie (Ibid, str. 232).

Tělesnost znamená především situovanost – vždy jsme v nějaké situaci. Tělesná je i však naše tvorba, cítění atd. – žitá tělesnost je tedy ne sice duchovní, ale duševní (Ibid, str. 230). Na základě své tělesnosti je existence jako pohyb vztažena k těm velkým mocím, které vytvářejí přirozenost přírody přede vši jednotlivou předmětností: především k zemi jakožto prvnímu nehybnému referentu všeho pohybu a jakožto moci nade vším tělesným. (Ibid, str. 230).

Pohyb sebedloužení

Druhý pohyb celou primární oblast zatlačuje do temna, podsvětí a podzemí; možnosti jí otevřených a zděděných používá ve službách individuace, sféry „bílého dne“. Vidí věci v jejich samozřejmosti a služebnosti. Takto rozumíme sobě jako tomu, kdo obstarává, kdo něco dovede; to, co je kolem nás, neexistuje ve své předmětnosti, samostatné uzavřenosti – máme před sebou jen souvislosti prostředních poukazů. Původní vláda organickým tělem umožňuje proměnit okolí v neorganické tělo, v něco sice méně zvládnutého, ale manipulovatelného. Prvotní možnosti však zde musí již být (tělesně) dány, přejaty ze sféry zakotvení (Ibid, str. 240 – 241). Člověk je redukován na sociální roli; společným úsilím vytváří stále složitější společenskopřírodní tělo, jakýsi nadorganický organismus. Soustředění na jsoucno v jeho účinnosti přivádí zvláštní způsob bludu: interesovanost plodí ideologické klamy, jimiž se vzájemně povzbuzujeme v sociální roli (Ibid, str. 243 – 244).

Pohyb průlomu

V tomto pohybu běží o to, abych sám sebe pochopil nikoli v možnostech aktivního chování, také ne v sebestřednutí, kde jsem svým úkolem, ale v nejvlastnější lidské podstatě. Ukazuje se zde, že se bytí lze otevřít jinak, než vztahem k jednotlivému, a to životem vcelku, který se vztahuje ke kosmu vcelku. Zde je ona otevřenost bytí; život se děje v odevzdanosti a proto, aby se věci ukázaly tím, čím jsou – abych se tak ukázal také já i druhí. Třetí životní pohyb (který je vůči dvěma předchozím ve vazbě spojení a zatlačení) objevuje podstatnou dimenzi přirozeného světa, tu, která není dána, uniká vněmu, vzpomínce, věcné identifikaci, a přece tento svět podstatně podmiňuje.

Pohyb průlomu má také rozměr intersubjektivní. Patočka se zmiňuje v souvislosti s třetím pohybem někdy i o „boji“, nemá však na mysli boj s druhými, jenž patří do domény pohybu druhého, nýbrž boj, kterým se stále znovu vymaňujeme z oddělenosti, v níž nás drží „příroda v nás“.

Závěr

Zkušenost přírody je pro vývoj a život člověka významná tak, jak jí rozumíme v ontologickém pohybu jeho existence. Člověk se (ve stále se dějících událostech svého bytí) setkává s přírodou, fysis v tom, čím ona je, přičemž se otevírají a zakládají se všechny možnosti jejího „ukazování“ (a později tak může být pochopeno, že služebnost znamená funkčnost v jistém rozvrhu, který je pouze jedním z těchto možností). Člověk se potkává také se sebou samým – tak, jak je podstatně založen svou tělesností (jíž je také omezen). Mohl by tedy pohyb přijetí a jeho vztah k fysis být stálou životní potřebou, těsně související s tělesností; to, že může jít o vzájemně se doplňující (či vylučující) součásti celkového pohybu životního, dokládají i další autoři (Kouba, 2003). Nejvíce je však setkání s přírodou zapotřebí tam, kde jsou životní možnosti teprve rozvrhovány a také uvědomovány.

Pokud se pohyby existence dějí následně, v různých životních úsecích (jak Patočka navrhuje), je také umístění zkušenosti přírody do období prvotního, charakterizovaného pohybem přijetí, nejpříhodnější. Druhý ze jmenovaných pohybů, sebezprodloužení, znamená jistý obrat v pohledu; obstarávání a jemu příslušné zmocňování se světa je ve svém důsledku také zatlačením ontologické povahy pohybu, převedením (jeho podstaty a způsobu uchopení) na pohyb mechanický, jímž lze vládnout a který se osvědčuje jakožto síla pohánějící životní praxi v mnoha oblastech. Takto je narušen i původní vztah existence k fysis; život nemůže již spočívat v jejím vzájemně se prostupujícím přijetí. Pro výchovu zde číhá nebezpečí naturalismu: člověk v tomto pohledu pak může být (byť z určitého hlediska) ztotožňován se jsouncem přírodním, podléhající mocím deterministicky. Takto lze na něj také působit: jakožto na bytost utvářenou jen biologicky, psychologicky a sociálně. To ovšem se s povahou člověka neshoduje; zavírá mu cestu ke konečnému sebezpočtení založenému v souvislostech celku univerza (této „svatby nebes a země“ – nikoli tedy ve vázanosti na jednotlivé).

Bytí člověka se neděje pro něj samotného, neodehrává se v péči o vlastní zájmy, ale v odevzdanosti, která ovšem není půdou instinktu poutajícího pouze jsouncu k jsouncu. Důsledné prožití toho, do čeho jsme byli původně postaveni, odhalení jsounca tak, jak se ukazuje (v jeho pravé podstatě) prvním fenomenalizujícím pohybem, nám umožní v posledním pohybu ponechat toto jsouncu v tom, čím ono je, a tak se jeho bytí plně otevřít. V tom pak spočívá podle Patočky plné nalezení světa a pravdy – dosažení tohoto cíle a ani cesta k němu nejsou možné, pokud jsme ze své tělesnosti (fysis ve svém spolubytí v rámci celku, přírody) v dětství vyhnáni (a stále vyháněni).

Literatura:

- Patočka, J. (1992). . Vimperk: Československý spisovatel.
- Kouba, P. (2003). . . Retrieved from <http://www.cts.cuni.cz/reports/2003/CTS-03-07.pdf>

Recenzní posudky (souhrnná slovní hodnocení a doporučení)

Pozn.: Recenzní posudky se týkají původní verze příspěvku, tj. před zapracováním připomínek posuzovatelů.

Recenzent 1:

Obsah příspěvku neodpovídá zcela svému názvu. Je jen velmi obtížné určit, co praktického lze z daného textu odvodit pro výchovu na školách. Jsem přesvědčen, že mezi vztahem k okolnímu materiálnímu světu, o němž se v textu píše a environmentální výchovou není bezprostřední vztah. V logice textu by environmentální výchova nebyla nutná u technicky zaměřených škol, kde je výuka spojena s přímou interakcí se „zpřítomněnou skutečností“. Přesto považuji text za provokující další diskusi a vhodný k publikování.

Recenzent si přeje zůstat v anonymitě

Recenzent 2:

Předložený článek je velmi vhodný do Vašeho časopisu. Autor velmi dobře pochopil problematiku existence, v níž prodloužené tělo člověka vrůstá do přírody. Prodloužením těla je domov a prodloužením domova je krajina. Tělesnění se týká tedy i prostředí, v němž člověk fenomenalizuje své pohybové figury. Není tedy možné odtrhávat prostředí od lidského těla pojatého jako existenční pendant.

Patočkovy tři životní pohyby jsou zde dobře pochopeny, i když v této části by bylo dobré zmínit se o referentech těchto tří pohybů, protože právě referent druhého pohybu je Země ve smyslu planety, jejíž odpor je nutno překonávat prací a právě tento aspekt překonávání jejího odporu se dnes stává v celé ekologii problémem par excellence.

Bylo by dobré v těchto úvahách pokračovat, aby byly prohloubeny. Možná, že by to potřebovalo studium Heideggerovy filosofie, z níž Patočka koneckonců vychází i při stanovení svých tří pohybů. Jde o pochopení fysis jako vyvstávání tělesných pohybových figur, jde o problém pohybu na cestě ve „Wegmarken,“ jde o úlohu „ruky“ a „řeči“ v jeho „Parmenidovi“ atp. To jsou ovšem jen úvahy pro budoucnost.

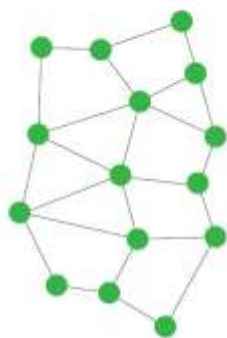
V této podobě doporučuji článek otisknout ve Vašem časopise,

Anna Hogenová

Univerzita Karlova – Husitská teologická fakulta; Pedagogická fakulta

Časopis Envigogika vydává Centrum pro otázky životního prostředí UK. Vývoj časopisu je podpořen projektem OP VK Mezioborová síť udržitelného rozvoje.

Více najdete na internetových stránkách projektu mosur.czp.cuni.cz

MOSUR

MEZIOBOROVÁ SÍŤ UDRŽITELNÉHO ROZVOJE

OP VK CZ.1.07/2.4.00/17.0130

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ